

Research Article

***Jurisprudence and legal investigation of the criminal liability of Internet
service providers***

Azadeh Arabzadeh¹, Salameh Abolhasani², Seyed Bassem Mavalizadeh³,
Amir Alboali⁴

Received: 2024/08/20 Accepted: 2024/11/22

Abstract

The purpose of this research was to investigate the criminal liability of Internet service providers. The Internet, like other phenomena and new scientific and technical tools, has created new dangerous situations for people at all levels of society, despite its many advantages and benefits. Internet phenomenon has affected the occurrence of crimes in two ways in terms of its unique features. First, it has made it possible to commit new anti-social behaviors that were not possible before the emergence of information technology, and secondly, it has made it easier to commit conventional criminal behaviors and greatly reduced the cost of committing them. Considering the role of Internet service providers in providing tools and facilitating the occurrence of Internet crimes, the legal systems of many countries, for those Internet service providers who knowingly facilitate the occurrence of Internet crimes and do not prevent the occurrence of crimes despite their ability, they have considered criminal responsibility and under certain conditions they can be prosecuted and punished. It is on this basis that the Iranian legislator has emphasized the criminal responsibility of legal entities in the law of computer crimes and for the first time in Iran's law, the criminal responsibility of these persons has been explicitly considered. has a lot, many questions may be raised regarding the scope of responsibility of people in the virtual environment, the Iranian legislator has made the sixth chapter of the law of computer crimes to the subject of responsibility has assigned a criminal offense and the change brought about by the aforementioned law is the identification and creation of criminal liability for legal entities in the virtual environment.

Keywords: *Criminal liability, internet services, jurisprudence and law.*

---

¹ - PhD student, Department of Criminal Law and Criminology, Khuzestan Science and Research Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran. / PhD student, Department of Criminal Law and Criminology, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

²- Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (corresponding author) salameh_abolhasani@yahoo.com. Assistant Professor, Department of Law, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran. ³

⁴- Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Abadan Branch, Islamic Azad University, Abadan, Iran.

مقاله پژوهشی

بررسی فقهی و حقوقی مسئولیت کیفری ارایه دهندگان خدمات اینترنتی

آزاده عرب زاده کفاش^۱، سلامه ابوالحسنی^۲، سید باسَم موالی زاده^۳، امیر ابوعلی^۴

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی فقهی و حقوقی مسئولیت کیفری ارایه دهندگان خدمات اینترنتی بود. اینترنت مانند دیگر پدیده‌ها و ابزارهای علمی و فنی نوین با وجود مزایا و منافع بسیار زیادی که دارد موقعیت‌های مخاطره‌آمیز جدیدی نیز برای افراد در تمام سطوح جامعه به وجود آورده است. پدیده اینترنت به لحاظ ویژگی‌های منحصر به فرد خود از دو جهت بر وقوع جرایم تاثیر گذاشته است. اول اینکه امکان ارتکاب رفتارهای ضد اجتماعی جدیدی را به وجود آورده است که پیش از پدید آمدن فن آوری اطلاعات به هیچ وجه امکان پذیر نبوده و دوم این که ارتکاب رفتارهای مجرمانه مرسوم را تسهیل نموده و هزینه ارتکاب آنها را بسیار کاهش داده است. با توجه به نقش ارایه دهندگان خدمات اینترنتی در تهیه ابزار و تسهیل وقوع جرایم اینترنتی، نظام‌های حقوقی بسیاری از کشورها، برای آن دسته از ارایه کنندگان خدمات اینترنتی که آگاهانه وقوع جرایم اینترنتی را تسهیل کرده و با وجود توانایی از وقوع جرایم پیشگیری نمی‌کنند، مسوولیت کیفری در نظر گرفته اند و تحت شرایطی آنها را قابل تعقیب و مجازات می‌دانند. بر همین اساس بوده که قانون‌گذار ایران در قانون جرایم رایانه‌ای بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تاکید زیادی نموده و مسئولیت کیفری این اشخاص را برای نخستین بار در حقوق ایران صراحتاً مورد توجه قرار داده است، به‌رحال موضوع مسئولیت کیفری و تبیین گستره آن در حقوق جرایم رایانه‌ای از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است، ممکن است سؤالات زیادی در رابطه با گستره مسئولیت افراد در محیط مجازی مطرح شود، قانون‌گذار ایران فصل ششم از قانون جرایم رایانه‌ای را به موضوع مسئولیت کیفری اختصاص داده است و تغییری که قانون فوق‌الذکر ایجاد نموده شناسایی و ایجاد مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی در محیط مجازی است.

واژگان کلیدی: مسئولیت کیفری، خدمات اینترنتی، فقه و حقوق.

^۱ - دانشجوی دکتری، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، پردیس علوم و تحقیقات خوزستان، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. / دانشجوی دکتری، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
^۲ - استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) salameh_abolhasani@yahoo.com
^۳ - استادیار، گروه حقوق، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
^۴ - استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران.

اینترنت یکی از مهمترین نوآوری های بشر در قرن بیستم به شمار می آید. ارتباطات در این شاهراه مجازی به وسیله شمار بسیاری از واسطه ها تامین می گردد. اینترنت بر خلاف سایر رسانه ها، به لحاظ مجازی خود دنیایی در کنار دنیای واقعی ایجاد کرده است و بر خلاف محیط های فیزیکی که در دنیای واقعی با مرزها و دیوارها از هم جدا می شوند فاقد هر گونه حد و مرز تعیین کننده ای است. این امر در عمل خود مشکلات بسیاری را موجب می گردد: علاوه بر مخدوش کردن اصل حاکمیت دولتها بر فضای اجتماعی و فرهنگی خود، کنترل این دنیای بزرگ معضلی سخت در خور توجه است. پیدایش میلیاردها سایت اینترنتی که رشد روز افزونی دارد هر روزه بر پهنه این دنیای مجازی می افزاید و دنیایی کاملا ماهرشدنی و غیر قابل کنترل را ارائه می نماید. در واقع این فضای بیکران اطلاعاتی طی چندین سال اخیر آنچنان رشد چشمگیری داشته که آمار سایت های موجود که به چندین میلیارد افزایش پیدا کرده است به خوبی گواهی بر این مدعاست. امروزه هر کس می تواند با پرداخت مبلغی به یک ارائه کننده خدمات میزبانی یا حتی به صورت رایگان فضایی مجازی داشته باشد و هر گونه اطلاعاتی را که می خواهد در آن قرار دهد. بسیاری از اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی حتی به یک وبگاه (سایت) هم بسنده نکرده و چندین وبگاه اینترنتی برای خود دارند.

با این همه فضا مجازی همچون فضای واقعی مکان، مسافت، اندازه و مسیر دارد؛ مکان دارد از این جهت که اطلاعاتی که قرار است ذخیره گردد در رایانه ای ذخیره می گردد و از مکان مشخصی قابل بازیابی است؛ مسافت دارد، بدین معنی که اطلاعاتی که ذخیره می گردد در فضای معینی قابل ذخیره است؛ و مسیر دارد، بدین مفهوم که اطلاعاتی که قرار است منتقل شود از مسیر خاصی عبور می کند تا به مقصد معین برسد. با این همه این مکان ها که از لحاظ مجازی بسیار گسترده اند به لحاظ فیزیکی بسیار کوچک هستند؛ از نظر زمانی نیز دریافت و ارسال اطلاعات در واحد اندکی از زمان رخ می دهند بنابراین با وجود این سرعت و گستردگی، کم حجمی فیزیکی چیزی از پهنه گسترده مجازی آن نمی کاهد. بدین ترتیب فضای سایبر را باید یک محیط لایتنهای دانست اما این فضای لایتنهای دائما در حال قبض و بسط است؛ این قبض و بسط بدین معناست که ابعاد فضای سایبر هر لحظه می تواند گسترش یا کاهش یابد. به فضای سایبر می توان حامل های داده ای را متصل نمود که حاوی ریز پردازنده هایی هستند؛ این ریز پردازنده ها دارای پتانسیل نگهداری اطلاعات در ظرفیت های بالایی بوده و با پیشرفت هایی که نحوه طراحی ترکیب ذخیره اطلاعات طی سالیان گذشته توسط مهندسين این صنعت داشته است موجب گردیده که این ریز پردازنده ها به لحاظ فیزیکی کوچکتر شوند لکن در عین حال به لحاظ ساختاری توان ذخیره اطلاعات بسیار بالایی را داشته باشند. بر تعداد این ریز پردازنده ها و سخت افزارهای حامل داده می توان هر لحظه افزود و با ارتباط دادن آنها به یکدیگر در قالب شبکه های دیجیتالی گستره مجازی بی نهایی آفرید سیستم رایانه ای هر کاربری نیز با اتصال به شبکه های رایانه ای نظیر اینترنت خود جزئی از آن شبکه می شود که می تواند اطلاعاتی را دریافت یا ارسال نماید. افزایش کاربران در سطح جهان که هر ساله به میزان بسیار زیادی بر تعداد آنان افزوده می شود، اتصال رایانه های بیشتر به این فضا و افزایش تعداد رایانه های کارگزار ارائه کنندگان خدمات را به همراه دارد که در مجموع نوید بخش افزایش هر چه بیشتر گستره این فضای مجازی است.

امروزه استفاده از وسایل نوین الکترونیک ارتباطی تغییرات گسترده ای در تمام جنبه های زندگی انسان ایجاد نموده است، بدیهی است عرصه حقوق جزاء نیز دچار تغییرات زیادی شده است، مهم ترین تأثیری که تکنولوژی بر حقوق جزا گذاشته،

ایجاد فرصت‌های جدید ارتکاب جرم برای بزهکاران و در نتیجه افق‌های نوینی از حمایت کیفری و ایجاد مسئولیت کیفری است، جرایم مختلفی ممکن است در محیط اینترنت به وقوع بپیوندند و در نتیجه مجرمین متعددی اقدام به ارتکاب جرم در محیط اینترنت می‌نمایند، عدم هماهنگی حقوق جزاء با این پدیده‌ها یعنی عدم جرم‌انگاری جرایمی که در محیط اینترنت به وقوع می‌پیوندند، عدم ایجاد مسئولیت برای بزهکارانی که از این محیط برای انجام رفتارهای بزهکارانه خویش بهره‌ی جویند و ... مطمئناً راه را برای ارتکاب جرایم بسیار زیادی در محیط اینترنت و سایبر فراهم خواهد نمود، بر این اساس باید اذعان داشت که پیشرفت فن‌آوری نباید بتواند جلوی جلوگیری و مقابله با جرایم را در حقوق جزا بگیرد، بنابراین مهم‌ترین مسئله‌ای که در پیش روی نظام‌های کیفری مختلف وجود دارد ایجاد و پذیرش تغییرات در راستای مبارزه و مقابله با جرایم مختلفی است که با استفاده از اینترنت و یا در محیط مجازی به وقوع می‌پیوندند، مبحث شناخت مسئولیت کیفری برای مجرمینی که در این محیط اقدام به ارتکاب رفتارهای بزهکارانه می‌نمایند از مهم‌ترین موضوعاتی است که باید پس از جرم‌انگاری یک رفتار مورد توجه قرار بگیرد.

2- مفهوم مسئولیت کیفری

تعاریف بسیار زیادی از آن ارائه داده‌اند. یکی از نویسندگان حقوق جزای کشورمان به‌طور کلی الزام شخص به پاسخگویی در قبال تعرض به دیگران یا نقض حقوقی که تحت عنوان حقوق آزادی‌های غربی و گاهاً تحت عنوان حقوق حمایتی جمعی و به‌منظور دفاع از جامعه ارائه می‌شود را مسئولیت کیفری قلمداد کرده است (شامبیاتی ۱۳۸۸: ۲۲). یکی دیگر از نویسندگان باتوجه به تعریف لغوی مسئولیت که به معنای موظف بودن به انجام کار معنا شده مسئولیت را نوعی التزام دانسته و معتقد است در قلمرو حقوق کیفری محتوای این التزام تقبل آثار و عواقب افعال مجرمانه است، به عبارت صحیح‌تر تحمل مجازات که در قوانین کیفری سزای افعال سرزنش‌آمیز بر نظام به شمار می‌آید (اردبیلی ۱۳۸۷: ۷۴). البته مسئولیت کیفری را می‌توان از دیدگاه دیگری نیز معنا کرد و آن نه التزام به تقبل آثار و عواقب افعال مجرمانه که استحقاق و سزاواری تحمل این عواقب است (رحمان بور ۱۳۹۲: ۱۲). مسئولیت کیفری در محیط سایبر نیز به معنای تقبل آثار ناشی از فعل مجرمانه فرد است که در محیط اینترنت به وقوع پیوسته بنابراین مسئولیت در محیط سایبر مفهومی جدای از سایر موارد مسئولیت ندارد.

در رابطه با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی نظرات مختلفی ارائه شده است، برخی از نویسندگان درصدد نفی آن برآمده‌اند و برخی دیگر با استناد به اینکه اشخاص حقوقی وجود واقعی دارند، بزه ارتكابی در برابر ایشان قابلیت استناد دارد و در نهایت اینکه برخی کیفرها را می‌توان در ارتباط این اشخاص مورد استفاده قرارداد معتقدند که اشخاص حقوقی مسئولیت کیفری دارند (روح‌الامینی ۱۳۸۷: ۱۳۳). در ایران موارد متعددی می‌توان ذکر نمود که بیانگر تمایل قانون‌گذار ایران در پذیرش مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی است، شاید بتوان ماده 220 قانون تجارت را به‌عنوان نخستین گام از پذیرش مسئولیت برای اشخاص حقوقی نام برد که به‌موجب آن مسئولیت تضامنی برای شرکت‌های ثبت‌نشده و عملی در نظر گرفته شده است، متن ماده‌واحده مربوط به ضبط اموال متعلق به احزابی که منحل می‌شوند نمونه دیگری از پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام حقوقی ایران است (دامغانی ۱۳۸۸: ۱۵) و در نهایت می‌توان به قانون جرایم رایانه‌ای استناد نمود که در این قانون مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی صراحتاً مورد پذیرش قرار گرفته است، از دیدگاه تطبیقی ماده 10 کنوانسیون پالرمو که در رابطه با جرایم سازمان‌یافته فراملی به تصویب کشورهای عضو رسیده است، در این رابطه مقرر داشته: «1 هر دولت عضو، منطبق با اصول حقوقی خود، تدابیر لازم جهت برقراری

مسئولیت اشخاص حقوقی مشارکت کننده در ارتکاب جنایات شدیدی که یک گروه مجرم سازمان یافته نیز در آن‌ها دخالت دارد و نیز جرایم موضوع 5، 6، 8 و 32 این کنوانسیون اتخاذ خواهد نمود. مسئولیت اشخاص حقوقی می‌تواند کیفری، مدنی یا اداری باشد. این مسئولیت‌ها، به مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی که مرتکب این جرایم شده‌اند، خدشه‌ای وارد نخواهد کرد.

در ژاپن تا سال 1932 تنها مدیران اشخاص حقوقی به نیابت از آن مسئول قلمداد می‌شدند، از سال 1932 نظام مسئولیت دوگانه یا ریوباتسوکایتی مسئولیت مشترک شخص حقوقی و مدیر را مورد پذیرش قرارداد، مهم‌ترین مجازات قابل اعمال در نظام حقوقی این کشور در برابر اشخاص حقوقی جریمه است (کیوتو ۱۳۸۲: ۱۸۰). در حقوق جزای آمریکا، به خاطر پیچیدگی بیشتر حیات اجتماعی، شرکت‌های بزرگ صنعتی و تجارتي نمود و اهمیت فوق‌العاده‌ای به دست آورده‌اند؛ به همین خاطر مسئولیت جزایی اشخاص حقوقی از دیرباز پذیرفته شده است (گلدوزیان ۱۳۹۱: ۱۳). اما مسئولیت کیفری به‌عنوان یک مفهوم حقوقی چه ارتباطی با سایر موارد مسئولیت دارد؟ پاسخ این سؤال در گرو بررسی مفهوم مسئولیت کیفری در کنار سایر موارد مسئولیت است.

3- مسئولیت کیفری و مسئولیت بین‌المللی

به موجب ماده 2 طرح ارائه شده از جانب کمیسیون حقوق بین‌الملل در زمینه مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها تخلف بین‌المللی یک دولت زمانی محرز می‌شود که فعل یا ترک فعل تشکیل دهنده اقدام مطابق حقوق بین‌الملل قابل انتساب به آن دولت باشد و موجب نقض یک تعهد بین‌المللی آن دولت باشد، بنابراین مسئولیت بین‌المللی تنها با احراز دو شرط فوق قابل ایجاد است، بنابراین برای آن که اقدام خاصی به‌عنوان یک تخلف بین‌المللی توصیف شود، باید در درجه اول قابل انتساب به دولت باشد و دومین شرط آن نیز این است که اقدام منتسب به دولت باید موجب نقض یک تعهد بین‌المللی دولت شده باشد (حلمی ۱۳۹۰: ۳۶-۳۷). در مقابل، مسئولیت بین‌المللی دارای چند تفاوت اساسی با آن است.

نخست اینکه برخلاف مسئولیت کیفری که معمولاً برای اشخاص حقیقی ایجاد می‌شوند، مسئولیت بین‌الملل اساساً برای دولت‌ها که کامل‌ترین موجودیت حقوقی در عرصه حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود ایجاد می‌شود. از سویی دیگر، برای ایجاد مسئولیت بین‌الملل کافی است رفتار یا تخلف دولت برخلاف قواعد حقوق بین‌الملل محسوب شوند و الزاماً معاهدات موجود مسئولیت بین‌المللی برای دولت‌ها نیستند. باید توجه داشت موضوعی که پیرامون مسئولیت بین‌المللی دولت در بیست سال گذشته بیش از هر چیز دیگری مورد بحث و مناقشه قرار گرفته است، ارتکاب برخی اعمال غیرقانونی است که باید در مقوله دیگری غیر از اعمال ایجادکننده ایجاد کنند. مسئولیت بین‌المللی او جای گیرند، چنین اعمال غیرقانونی را جنایات بین‌المللی دولت نام نهاده‌اند. (مارینا، ۱۳۸۵: ۷۷). در واقع باید توجه داشت که ویژگی جنایات بین‌المللی به‌گونه‌ای است که اشخاص حقوقی به‌ویژه دولت‌ها در انجام آن‌ها تواناترند، ولی اساسنامه دیوان کیفری بین‌الملل راه بزهکاری را بر این اشخاص مسدود نموده و بر پایه رویکرد سنتی، تنها اشخاص حقیقی را مسئول قلمداد کرده است (عالی پور، ۱۳۹۰: ۲۳۷)، به‌رحال تفاوت مسئولیت کیفری و بین‌المللی در شخصی است که در این مواقع مسئول قلمداد می‌شود.

4-1- مسئولیت کیفری

امروزه پاسخ دهی کیفری تنها بر انسان برنا، آگاه و خردمند بار می‌گردد ولی از جهت پیشینی، داستان درازی دارد که می‌توان کیفر چیزهای بی جان و نیز جانداران را در این داستان دید. بررسی کوتاه این داستان در راستای پیش کشیدن بستر پاسخدهی در فضای سایبر بایسته است.

در گذشته سرزنش پذیری رفتار، نوعی بود و از هرکه و هرچیزی سرچشمه می‌گرفت، از دید مردمان، ناپسند و کیفر شدنی به چشم می‌آمد. این باور در درازای سده ها همچنان در ناخودآگاه آدمیان مانده و گاه از سر خشم، کودک، جاندار یا حتی چیزهای بی جان را به درشتی می‌رانند. در همین زمان ما نیز می‌توان دید که کودک را برای کار ناپسندش یا جاندار را به دلیل ناپیروی اش آزار می‌دهند. این آزار و به سخن راست تر این کیفر دهی در سده های پیشین رسمی و پذیرفته شده بود. در سفر احبار یهود (بند های 29 الی 32) آمده است: "هرگاه گاو نری بوسیله ضربات شاخ، مرد با زنی را به قتل رساند بایستی چنین گاوای سنگباران گردد و گوشتش خورده نشود، در این مورد صاحب گاو را مسئولیتی نیست. همچنین در قرن چهاردهم یک خوک نر و سه خوک ماده که خوک چران خود را کشته بودند به حکم فیلیپ دوم فرزند پادشاه فرانسه محکوم به اعدام شدند." (محسنی، 1375: 7)

پس از دگرگونی های پدیدآمده در حقوق کیفری و روی آوردن به شناخت بیشتر انجام دهندگان بزه، پاسخدهی کیفری نه تنها در مرز رفتارهای آدمیان جای گرفت بلکه در این میان برخی از انسانها که از برنایی، خردمندی، و آگاهی بی بهره یا کم بهره بودند نیز از تنگنای پاسخدهی کیفری بیرون گذاشته شدند.

فضای سایبر دو سنجه جداگانه و رو در روی هم، در ارزیابی و شناخت مسئولیت کیفری بنیان نهاده است. نخست اینکه با فرمانرانی آزادی در این فضا در سنجش با فضای بیرونی، برای مسئول دانستن اشخاص حقیقی، افزون بر بود رکن های مسئولیت، باید اندیشه شریانه و خواست فرد در وارد کردن زیان به دیگری نیز در میان باشد. از این رو در این فضا پیش بینی بزه های غیر عمدی یا بزه های مطلق که نتیجه ای در بر نداشته باشد بخردانه نخواهد بود مگر اینکه بزه مطلق با ویژگی های دیگری همراه باشد که سرزنش پذیری رفتار یا بدخواهانه بودن اندیشه فاعل آن را نشان دهد مانند بزه دسترسی غیرمجاز به سامانه دیگری که یک رفتار بدون زیان بوده و به خودی خود بزه به شمار نمی‌رود مگر اینکه سامانه گفته شده دارای تدبیرهای حفاظتی و امنیتی باشد که دسترسی غیرمجاز به جهت این ویژگی، کیفر شدنی خواهد بود نه تنها به جهت انجام رفتار دسترسی (عالی پور، 1390: 53).

دوم اینکه با وابستگی همه کارها و برنامه ها به فضای فناوری اطلاعات، هر رفتار ضد هنجار یا زیان آور در فضای سایبر می‌تواند به پیامدهای نگران کننده بینجامد که بیشتر آنها چهره گسترده و جهانی به خود می‌گیرند. همین پیامدها سبب شده است تا ویژگی آزاد بودن فضای سایبر در تنگنا قرار بگیرد و در سنجش با فضای بیرونی، رفتارهای مطلق یا غیر عمدی کاربران، خطرناک گردند. از این رو مسئولیت کیفری در فضای سایبر بر وارونه فضای بیرونی کمتر بر پایه سرزنش اخلاقی که بیشتر بر ستون زیان های دسته جمعی و حتی جهانی قرار دارد. بدین حال شمار بزه های فضای سایبر روز به روز در حال افزایش بوده و در میان آنها، رفتارهای غیر عمدی نیز رو به فزونی اند. همین رویکرد در قانون جرایم رایانه ای دیده می‌شود. چندانکه از هنگام دسترسی غیر مجاز به یک سامانه، هر رفتار شخص ممکن است عنوان

های گوناگونی مانند جاسوسی، شنود، سرقت، تخریب و اختلال بیابد. جدا از فراوانی بزه ها در فضای سایبر که خود سبب گستردگی مسئولیت کیفری است، فراوانی اشخاص حقوقی در فضای سایبر نیز خود، مرزهای مسئولیت کیفری را گسترانیده است. اگر در فضای سنتی، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی هنوز جای گمان و پرسش دارد ولی در فضای سایبر که کنشگران بر جسته و بازیگران اصلی آن، اشخاص حقوقی اند. مسئولیت کیفری اینگونه اشخاص از بایسته های بنیادین حقوق کیفری سایبری است. هرچند فضای سایبر رهاورد دولت و به ویژه نیروی انتظامی ایالات متحده برای همه کشورهاست ولی نمی توان دولت ها را دارنده و حتی کنترل گر آن دانست. به راستی که در سنجش هموردی میان بخش خصوصی و بخش دولتی، باید فرمانروایان فضای سایبر را بخش خصوصی دانست. شرکت هایی مانند گوگل یا یاهو بدون پیوند مستقیم با دولتها حتی خود در مقام آموزش شیوه تعامل درست با فضای سایبر بر می آیند. چندانکه پا را فراتر گذاشته و دولت های قدرتمندی چون چین را به جهت سرکوب آزادی ها در فضای سایبر هشدار می دهند.¹

برخی کشورهای اقتدارگرا یا نامردم سالار شتاب و ظرفیت مبادلات اینترنتی را خود تعیین می کنند و می کوشند تا از گوشه های پنهان پیوندهای شهروندان سر در بیاورند. ولی روی هم رفته فضای سایبر با واسطه گری شرکت ها و اشخاص حقوقی در دسترس شهروندان قرار می گیرند. از این رو بر خلاف سپهر فیزیکی، فضای سایبر از پیش برای همگان آفریده نشده و در دسترس آنها قرار نمی گیرد. همین نکته، نقش اشخاص حقوقی را در فضای سایبر نشان می دهد و می توان گفت که در این فضا پیش از مسئولیت اشخاص حقیقی، مسئولیت اشخاص حقوقی پیش کشیده می شوند.

قانونگذار ایران نیز هرچند تا کنون در پیش بینی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی پر گمان بوده ولی نقش رسانه های اینترنتی (ارائه کنندگان خدمات اینترنتی) در فضای سایبر و شمار فراوان آنها، سبب شد تا با وجود انحصار گری دولت ایران در فضای سایبر، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را به روشنی بپذیرد.

قانون جرایم رایانه ای سرانجام در سال 1388 تصویب شد تا کشور ما گامی دیگر در مبارزه با پدیده جرم بردارد. با تصویب این قانون دیگر لازم نیست قضات جرایم ارتكابی را بامواد قانونی قبل از تصویب قانون جرایم رایانه ای تطبیق دهند. چه بسا این تلاش آنها ره به جایی نمی برد و نتیجه آن تباهی حقوق بزه دیدگان و جامعه در برابر بزهکاران می شد. اگرچه این قانون کاستی هایی دارد ولی همینکه کشور ما دارای قانونی برای جرایم رایانه ای شده است، جای بسی امیدواری به آینده داستان مبارزه همیشه با بزهکاران دارد. فصل ششم این قانون به یکی از بحث برانگیزترین مباحث حقوق کیفری یعنی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مربوط می شود که می توان گفت در مقایسه با قوانین قبلی کاملتر نگاشته شده است. بر پایه ماده 19 قانون جرایم رایانه ای در موارد زیر چنانچه جرایم رایانه ای به نام شخص حقوقی و در راستای منافع آن ارتكاب یابد، شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود:

الف) هرگاه مدیر شخص حقوقی مرتکب جرم رایانه ای شود.

ب) هرگاه مدیر شخص حقوقی دستور ارتكاب جرم رایانه ای صادر کرده و جرم به وقوع بپیوندد.

ج) هرگاه یکی از کارمندان شخص حقوقی با اطلاع مدیر یا در اثر عدم نظارت وی مرتکب جرم رایانه ای شود.

¹ ابر شرکت گوگل رویکرد کشورهایی مانند ایران و چین نسبت به اینترنت و ارتباطات آزاد در آن را یک چالش فراروی خود می داند و به چنین کشورهایی انتقادات تندی وارد کرده است. ر. ک به وبگاه فارسی بی بی سی، 2010/02/01

د) هرگاه تمام یا قسمتی از فعالیت شخص حقوقی به ارتکاب جرم رایانه ای اختصاص یافته باشد.

ماده پیش گفته، تشخیص مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از حقیقی را پیرو سه سنجه دانسته است که هر سه این ها باید در کنار هم وجود داشته باشند.

سنجه نخست آنکه بزه رایانه ای بنام شخص حقوقی انجام شود. شخص حقوقی هر شرکت یا مؤسسه ای است که به ثبت رسیده باشد. اگر شخص حقوقی به ثبت نرسیده باشد از نگاه قانون شخصیت نداشته و هر گروه یا هیأتی که در پیکره یک شرکت یا مؤسسه مرتکب بزه شود، بر پایه قاعده های عمومی حقوق کیفری پیگرد می شوند. با این حال به نظر می رسد که میان شخص حقوقی در حقوق کیفری با شخص حقوقی در روابط خصوصی و تجاری باید جدایی انداخت. در روابط تجاری، قانون تجارت به شرکت های تجاری شخصیت حقوقی بخشاییده است، همچنانکه ماده 583 این قانون می گوید کلیه شرکت های تجاری مذکور در این قانون شخصیت حقوقی دارند. با وجود دیدگاههای گوناگون در این زمینه، این ماده و ماده 584 نشان می دهد که قانون گذار شرکت تجاری به ثبت نرسیده را یک شخص حقوقی می داند ولی شرکت غیر تجاری را خیر. بر پایه ماده 584 تشکیلات و مؤسساتی که برای مقاصد غیر تجاری تأسیس شده یا بشوند از تاریخ ثبت در دفتر ثبت مخصوصی که وزارت عدلیه معین خواهد کرد شخصیت حقوقی پیدا می کنند. حال با نگاه به قانون تجارت مصوب 1311 چهار گونه از شیوه شخصیت یابی را می توان دید؛ یکم: شرکت های دولتی و بلدی که به محض ایجاد شخصیت حقوقی دارند و این به جهت این است که دولت که خود دهنده شخصیت حقوقی به شرکت هاست در اینجا پدیدآورنده شرکت است. طبق ماده 587 مؤسسات و تشکیلات بلدی و دولتی به محض ایجاد و بدون احتیاج به ثبت دارای شخصیت حقوقی می شوند.

دوم: شرکت های تجاری که با روی آوردن به ماده 583 همچون شرکت های دولتی به محض بنیادگیری، شخصیت حقوقی دارند.

سوم: شرکت های غیر تجاری که برای شخصیت یابی باید به ثبت برسند و پیش از آن شخصیت حقوقی ندارند.

چهارم: شرکت های نامشروع از ریشه نمی توانند به عنوان شخص حقوقی به شمار آیند. طبق ماده 586 قانون تجارت، مؤسسات و تشکیلاتی که مقاصد آنها مخالف با انتظامات عمومی یا نامشروع است نمی توان ثبت کرد. بنابراین بزه رایانه ای را یا شرکت های ثبت شده انجام می دهند یا شرکت های دولتی یا تجاری و در این حال شرکت های ثبت نشده از بار مسئولیت کیفری رهیده اند.

باید پذیرفت که در حقوق کیفری بر وارونه دیگر شاخه های حقوق، شرکت ها و مؤسسه ها موضوع حق و تکلیف مدنی نیستند بلکه باید از این نگاه به آنها نگریسته شود که یک اراده گروهی یا جمعی سبب انجام بزه شده است. خواه این گروه یا جمع در پیکره یک شرکت یا مؤسسه ثبت شده اند یا خیر ولی در هر حال شخص حقوقی به شمار می روند. به سخن دیگر در حقوق کیفری، شخص حقوقی را باید از جهت ماهیت، کارکرد و اراده مشترک سنجید و ثبت آن تنها یک شرط شکلی برای برخورداری از حق ها و تکلیف هاست.

سنجه دوم برای پاسخدهی کیفری شخص حقوقی، آنکه بزه رایانه ای در راستای سود آن شخص انجام شود و به سخن دیگر بزه باید بهره ای برای شرکت به همراه داشته باشد. این سنجه نشان می دهد که اگر در میان کارها و کنش های

تجاری یا غیر تجاری شرکت، بزه رایانه ای نیز رخ دهد سبب مسئولیت کیفری شخص حقوقی نمی‌گردد مگر اینکه ثابت شود که انجام آن به سود شخص حقوقی بوده است. سود شخص حقوقی در اینجا نتیجه بزه رایانه ای نیست بلکه هدف و انگیزه انجام است و به دست آمدن سود برای شخص حقوقی پرده از این هدف و انگیزه بر می‌دارد.

سنجه سوم برای مسئولیت، انجام رفتار از سوی کسان وابسته به شخص حقوقی است که می‌تواند به چهار حالت نمود پیدا کند:

4-1-1- مرتکب جرم مدیر باشد

تبصره 1 ماده 19 مدیر را کسی تعریف می‌کند که اختیار تصمیم‌گیری یا نمایندگی و یا نظارت بر شخص حقوقی را دارد. در ابتدا لازم است گفته شود؛ بهتر بود مقنن به جای واژه "کسی" از واژه "شخصی" استفاده می‌کرد، چرا که اشخاص حقوقی نیز می‌توانند مدیر باشند.¹ از سوی دیگر مطابق این تعریف مجامع عمومی و بازرسان شرکت سهامی نیز مدیر محسوب می‌شوند. مطلب قابل ذکر این است که اگر اشخاص تصمیم‌گیرنده، بیش از یکی باشند، در صورتیکه هر یک به تنهایی اختیاری تصمیم‌گیری داشته باشند، انجام جرم از سوی یکی از آنها برای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی کافی است. ولی اگر به موجب مقررات حاکم بر شخص حقوقی لازم باشد که تصمیمات به اتفاق یا اکثریت اعضا گرفته شود، در این صورت چه کسی یا چه کسانی باید جرم را انجام دهند؟ یک تفسیر آن است که جرم را باید آن تعداد اشخاصی که رأی موافق آنها برای اتخاذ تصمیم در سازمان شخص حقوقی کافی است، بامشارکت هم انجام دهند.

زیرا یک نفر اختیار تصمیم‌گیری ندارد و اجتماع مدیران است که می‌توانند تصمیم‌گیری کنند. از سوی دیگر مباشرین جرم، باید مطابق قواعد عام جزایی، دارای مسئولیت کیفری شناخته شوند؛ برای مثال مستی یکی از اعضا در هنگام ارتکاب جرم، مانع تحقق مفهوم مشارکت در جرم خواهد شد به شرطی که فقدان اوتعداد اشخاص شرکت کننده در جرم را از تعداد اشخاصی که رأی موافق آنها برای تصمیم‌گیری کافی است، کمتر نماید. این تفسیر گرچه به نفع متهم خواهد بود، ولی راه را برای سوء استفاده اشخاص حقوقی باز خواهد کرد؛ برای مثال اگر هم اعضای هیئت مدیره با ارتکاب جرم موافق باشند و تنها یکی از آنها جرم را انجام دهد، شخص حقوقی طبق هیچ بند ماده 19 قابل مجازات نیست، درحالیکه هیچ کس در شایستگی شخص حقوقی برای تحمل مجازات تردیدی نخواهد کرد. از سوی دیگر این راه حل در مواردی کاربرد دارد که تعداد اعضای تصمیم‌گیرنده کم باشد تا بتوانند با مشارکت هم جرم را انجام دهند. ولی در مواردی که تعداد اعضا زیاد است؛ برای مثال مجامع عمومی سهامداران، تصور اینکه اکثریت یا تمام سهامداران با مشارکت هم جرم را انجام دهند مشکل است. در اینجا نمی‌توان تصور کرد که هیئت مدیره بتواند به شخصی نمایندگی دهد تا جرمی را به نام و حساب هیئت مدیره انجام دهد و آثار جرم دامنگیر هیئت مدیره شود. زیرا اعطای نمایندگی برای اعمال حقوقی است، در حالیکه ارتکاب جرم یک واقعه حقوقی است. از طرفی آثار جرم دامنگیر نماینده نیز می‌شود که این برخلاف قواعد نمایندگی است. حتی اگر هیئت مدیره به یکی از اعضای خود دستور ارتکاب جرمی را بدهد، باز عمل مشمول بند "الف" قرار نمی‌گیرد، بلکه مشمول بند "ج" خواهد بود. ولی اگر هیئت مدیره به موجب

¹ ماده 110 لایحه اصلاحی قانون تجارت مصوب 1347.

مقررات حاکم بر شخص حقوقی اختیار داشته باشد که اختیار تصمیم‌گیری را به یک نفر واگذار کند، در این صورت ارتکاب جرم توسط آن شخص برای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی کافی است.

از سوی دیگر می‌توان گفت ماده منصرف به موردی است که تنها یک شخص در سازمان شخص حقوقی دارای اختیار تصمیم‌گیری است و یا اگر به بیش از یک تن اختیار تصمیم‌گیری داده شده است هر کدام به تنهایی اختیار تصمیم‌گیری دارند. ولی اگر تصمیمات باید به اتفاق یا اکثریت اعضا گرفته شود، ارتکاب جرم از سوی هریک از اعضا برای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی کافی است. اشکال این تفسیر همان طور که گفته شد این است که یک نفر اختیار تصمیم‌گیری ندارد و اجتماع اعضاست که اختیار تصمیم‌گیری دارند. تفسیر سوم این است که در مورد مجامع عمومی جرم را باید آن تعداد اشخاصی که رأی موافق آنها برای اتخاذ تصمیم در سازمان شخص حقوقی کافی است، با مشارکت هم انجام دهند؛ ولی در مورد هیأت مدیره به معنای اخص (رکن اداره کننده) انجام جرم از سوی هر یک از اعضا کافی است. در مورد ناظر شخص حقوقی، حتی اگر بیش از یک نفر باشند، ارتکاب جرم از سوی یکی از آنها برای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی کافی است، زیرا در نظارت بحث رأی‌گیری و اکثریت در تصمیم‌گیری مطرح نمی‌شود، بنابراین حتی اگر وظیفه نظارت برعهده چندین شخص باشد، باز هم به هر یک از آنها عنوان ناظر اطلاق می‌شود. در صورتی که نماینده بیش از یک نفر باشد، اگر هر یک از نمایندگان به تنهایی اختیار نمایندگی داشته باشند، انجام جرم از سوی یکی از نمایندگان، برای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی کافی است. ولی اگر هیچ کدام به تنهایی اختیار نمایندگی نداشته باشند، لازم است جرم به مباشرت همه نمایندگان انجام شود.

4-1-2- مرتکب جرم کارمند باشد

مطابق بند ب ماده 19 شخص حقوقی وقتی از ارتکاب جرم توسط کارمند خود مسئولیت کیفری می‌یابد که کارمند جرم را در اثر عدم نظارت مدیر شخص حقوقی و یا با اطلاع او انجام داده باشد. پرسشی که ممکن است مطرح شود این است که آیا صرف اطلاع مدیر از ارتکاب جرم کافی است یا اینکه علاوه بر آگاهی از ارتکاب جرم، لازم است از ارتکاب جرم نیز رضایت داشته باشد؟ فرض کنید آبدارچی شرکت به مدیر شرکت اطلاع می‌دهد کارمندی در حال تخریب داده های شرکت رقیب است، مدیر برای جلوگیری از ارتکاب جرم به اتاق کارمند مزبور می‌رود و بعد از بحث و جدل و درگیری فیزیکی با کارمند، توسط ضربه ای که کارمند به سر او وارد می‌کند، بیهوش می‌شود و در نهایت، کارمند جرم را به پایان می‌رساند؛ حال آیا به صرف اطلاع مدیر از ارتکاب جرم می‌توان شخص حقوقی را دارای مسئولیت کیفری دانست؟ ظاهر ماده 19 به پرسش فوق پاسخ مثبت می‌دهد؛ اما تفسیر به نفع متهم و تفسیر منطقی ماده، پرسش بالا را با پاسخ منفی روبرو می‌کند. توضیح آنکه دلیل وضع بند "ب" این بوده که مدیر شخص حقوقی در صورت آگاهی مانع ارتکاب جرم شود و کارمندان شخص حقوقی با خیالی آسوده به سراغ جرم نروند. از طرفی مدیران نمایندگان شخص حقوقی هستند و تقصیر آنها تقصیر شخص حقوقی محسوب می‌شود؛ در حالیکه در اینجا شخص حقوقی تقصیری مرتکب نشده است؛

چون مدیران تقصیری مرتکب نشده اند. آیا در این صورت می‌توان مدیری که در جلوگیری از ارتکاب جرم ناتوان بوده را به صرف آگاهی از ارتکاب جرم مقصر دانست و شخص حقوقی را مجازات کرد؟ بنابراین لازم است ثابت شود که مدیر از ارتکاب جرم رضایت داشته است. مطلبی که باید به آن توجه کرد این است که اگر مدیر بداند کارمندی در حال ارتکاب جرم است ولی نداند نوع جرم چیست یا اینکه کارمندی به مدیر اطلاع دهد که قصد ارتکاب جرمی رایانه

ای را دارد بدون اینکه نوع جرم را بیان کند، با جمع بودن سایر شرایط، شخص حقوقی مسئولیت کیفری دارد. زیرا در اینجا عدم اقدام مدیر در کسب آگاهی از نوع جرم به معنی رضایت او به ارتکاب مطلق جرم بوده است. حال اگر کارمند به مدیر اطلاع دهد که برای مثال قصد دارد داده های شرکتی را تخریب کند ولی کارمند جرم جعل را انجام دهد، آیا شخص حقوقی مسئولیت کیفری خواهد داشت؟ همان طور که گفته شد بستگی به این امر دارد که آیا عدم اقدام مدیر در آگاهی از نوع جرم به معنی رضایت او به مطلق جرم بوده است یا خیر؟ در این مثال اگر اعتماد مدیر به گفته کارمند به حدی بوده است که عدم اقدام او را توجیه کند، شخص حقوقی مسئولیت نخواهد داشت. از سوی دیگر مدیر از ارتکاب جرم جعل بی اطلاع بوده است و جرم تخریب داده نیز به وقوع نپیوسته تا بتوان گفت مدیر از جرم تخریب اطلاع داشته است. مطلب قابل ذکر در مورد عدم نظارت مدیران است که این عدم نظارت باید ناشی از یک دلیل غیر موجه باشد. توضیح آنکه مقنن عدم نظارت ناظر را به عنوان تقصیر ناظر و در نهایت تقصیر شخص حقوقی دانسته است. حال اگر ناظر برای عدم نظارت خود دلیل موجهی داشته باشد، آیا می توان گفت تقصیری مرتکب شده است؟ فرض کنید شخص "الف" که وظیفه داشته بر کارمندان بخش معینی نظارت کند در اثر تصادف رانندگی بیهوش شده و چند روزی در این وضعیت باقی بماند؛ در نتیجه این عدم نظارت، یکی از کارمندان شرکت مرتکب جرمی شود. در این صورت آیا می توان گفت که ناظر در انجام وظیفه خود کوتاهی کرده است؟ از سوی دیگر محدوده نظارت ناظر با توجه به مقررات حاکم بر شخص حقوقی مشخص می شود و نمی توان ناظر شخص حقوقی را در همه حال موظف به نظارت بر کارمندان دانست. برای مثال اگر کارمند شرکتی در خارج از ساعات کاری بدون اطلاع ناظر شرکت به قصد سود رساندن به شرکتی که عضو آن است، داده های شرکت رقیب را تخریب کند، نمی توان گفت شرکت مسئولیت کیفری دارد، زیرا از حیطة نظارت ناظر بر کارمند خارج است. ولی اگر ناظر شرکت از ارتکاب جرم توسط کارمند با خبر باشد، حتی اگر در خارج از ساعات کاری باشد، شخص حقوقی مسئولیت کیفری خواهد داشت.

آنچه لازم است مورد توجه قرار گیرد این است که اطلاع هر یک از ارکان تصمیم گیرنده، نظارت کننده و نماینده از ارتکاب جرم کافی است ولی عدم نظارت شخصی ملاک است که به موجب مقررات حاکم بر شخص حقوقی این وظیفه را داشته باشد.

4-1-3- جرم با دستور مدیر ارتکاب یابد

پرسشی که ممکن است مطرح شود این است که اگر مدیر شخص حقوقی "الف" در سازمان شخص حقوقی "ب" نیز سمت مدیریت را داشته باشد و دستور ارتکاب جرمی را به یکی از کارکنان شخص حقوقی "ب" دهد تا جرمی را به نام و در راستای منافع شخص حقوقی "الف" انجام دهد، آیا در صورت تحقق جرم، شخص حقوقی الف مسئولیت کیفری دارد؟

ظاهر بند ج ماده 19 این برداشت را به ذهن متبادر می کند، اما فلسفه وضع این بند به پرسش بالا پاسخ منفی می دهد. زیرا علت وضع این بند جلوگیری از سوء استفاده مدیر از اختیار صدور دستوری است که شخص حقوقی به او اعطا کرده، در حالیکه مدیر اشخاص حقوقی "الف" و "ب" از اختیارات صدور دستوری که شخص حقوقی الف به او عطا کرده سوء استفاده نکرده است، از اینرو عادلانه نیست که شخص حقوقی "الف" مجازات شود. بدین ترتیب می توان این چنین نتیجه گرفت که انجام دهنده دستور باید شخصی باشد که مدیر به موجب مقررات حاکم بر شخص حقوقی، اختیار

صدور دستور به او را داشته باشد. پس اگر مدیر شرکتی به مستخدم منزل خود دستور انجام جرمی را بدهد، شرکتی که مدیر عضو آن است، مسئولیت کیفری نخواهد داشت؛ چون اختیاری که مدیر برای صدور دستور به مستخدم دارد، به موجب مقررات حاکم بر شرکت به مدیر داده نشده است. پرسش دیگری که ممکن است مطرح می‌شود این است که اگر مدیر دستور ارتکاب جرم خاصی را صادر کند ولی کسی که دستور مدیر را انجام می‌دهد جرم دیگری را انجام دهد، آیا شخص حقوقی مسئولیت کیفری خواهد داشت؟ علاوه بر تفسیر به نفع متهم، نمی‌توان گفت جرمی که انجام گرفته دستور مدیر است؛ در واقع ماهیت عمل ارتكابی، با دستور مدیر یکی نیست تا بتوان گفت جرم با دستور مدیر انجام گرفته است. در واقع مرتکب دستور مدیر را انجام نداده است. البته باید احراز شود اعتماد مدیر به مأمور به اندازه ای بوده است که عدم نظارت مدیر را بر روند ارتکاب جرم توجیه کند. مگر اینکه کسی که جرم را انجام می‌دهد مدیر دیگری در سازمان شخص حقوقی باشد که در این صورت با جمع بودن سایر شرایط ماده 19 خواهد شد. بنابراین شرط دوم این است که مأمور همان جرمی را انجام دهد که موضوع دستور مدیر بوده است. ولی اگر دستور ارتکاب مطلق جرم را داده باشد، در این صورت با جمع بودن سایر شرایط، شخص حقوقی مسئولیت کیفری خواهد داشت. از سوی دیگر عمل مشول بند ب نیز می‌تواند قرار گیرد به شرطی که انجام دهنده دستور، کارمند باشد؛ زیرا هرکس که دستور ارتکاب جرمی را می‌دهد از ارتکاب آن نیز اطلاع دارد.

4-1-4- تمام یا بخشی از فعالیت شخص حقوقی به ارتکاب جرم اختصاص یافته باشد

تنها مطلب قابل ذکر در مورد این بند این است که منظور قانون گذار این بوده که شخص حقوقی با رعایت شرایط قانونی بوجود آمده است و بعد از کسب شخصیت، موضوع فعالیت خود را به ارتکاب جرم اختصاص داده باشد. زیرا به موجب قانون مدنی جهت قرارداد باید مشروع باشد، بنابراین قراردادی که موضوع آن ایجاد شخصیت حقوقی با هدف ارتکاب جرم باشد باطل است و در نتیجه شخصیتی بوجود نخواهد آمد.

به هر حال فضای سایبر هم سبب گسترش و نیرومندی اشخاص حقوقی و شرکت‌ها شده و هم زمینه مناسبی برای انجام بزه‌های مالی و اقتصادی فراهم ساخته است. همین نکته نیز در حقوق کیفری ایران، یکی از بزرگ‌ترین دگرگونی‌ها را پدید آورده است و آن پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است. هرچند سال‌های کنونی برخی مقرره‌های دیگر نیز به طور ویژه و محدود به این گونه از مسئولیت پرداخته اند ولی قانون جرایم رایانه‌ای راه را به گونه‌ای هموار ساخته که حتی در قانون مجازات اسلامی جدید در ماده 20، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی با الگو برداری از قانون جرایم رایانه‌ای به رسمیت شناخته شده است.

5- نتیجه‌گیری

استفاده از ابزارها و وسایل نوین ارتباطی خصوصاً محیط سایبر و اینترنت، فرصت‌های جدید برای ارتکاب جرم مجرمین به وجود آورده است، در همین راستا چنانچه حقوق کیفری در درون هر جامعه‌ای نتواند متناسب با این پیشرفت‌ها تغییر پیدا کند، تبعاً جرایم و بزهکاری‌های زیادی به وجود می‌آید که بدون مجازات باقی خواهند ماند، شاید بتوان گفت که مهم‌ترین ابزارهایی که برای مبارزه با جرایم نوین در برابر حقوق جزا وجود دارد. راهکارهایی مانند جرم‌انگاری، ایجاد و توسعه مسئولیت کیفری، استفاده از راهکارهای نوین حل اختلاف و مجازات‌های نوین و... است، در رابطه با مسئولیت کیفری در جرایم سایبری قانون گذار ایران اقدام به توسعه و گسترش مسئولیت کیفری در برابر اشخاص حقوقی نموده

است. تا قبل از تصویب قانون فوق‌الذکر بحث مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین کیفری ایران چندان مطرح نشده بود و قانون جرایم رایانه‌ای نخستین بار این موضوع یعنی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مورد پذیرش قرار داده است، می‌دانیم بسیاری از جرایم رایانه‌ای معمولاً توسط اشخاص حقوقی واقع می‌شوند و این اقدام قانون‌گذار ایران در رابطه با ایجاد مسئولیت کیفری برای این اشخاص امری کاملاً طبیعی بوده و در واقع استفاده از ابزار گسترش مسئولیت کیفری برای مبارزه با جرایم جدید است، البته باید اذعان داشت که:

الف: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به معنای نفی مسئولیت اشخاص حقیقی نیست.

ب: مسئولیت کیفری شخص حقوقی مانعی بر سر راه اعمال مجازات بر اشخاص حقیقی ایجاد نمی‌کند.

و در نهایت باید گفت در باب عوامل رافع مسئولیت کیفری در محیط سایبر این علل تابع عوامل کلی رافع مسئولیت می‌باشند، عواملی مانند کودکی و جنون از این موارد محسوب می‌شوند.

1. ابراهیمی، مهدی (1380)، اینترنت، چاپ اول، نشر کتابدار، تهران.
2. اردبیلی، محمد علی (1380)، حقوق جزای عمومی، جلد نخست، نشر میزان، تهران.
3. اردبیلی، محمد علی (1385)، حقوق جزای عمومی، جلد 2، نشر میزان، تهران.
4. اصول مهندسی شبکه‌های رایانه‌ای (1382)، ترجمه و تالیف واحد تحقیقات و انتشارات مجتمع آموزشی و فنی تهران، چاپ سوم، انتشارات موسسه فرهنگی هنری دیباگران، تهران.
5. تانن بام، آندرواس (1376)، شبکه‌های کامپیوتری، ترجمه محمد قدسی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران.
6. جعفری لنگرودی، محمد جعفر (1363)، ترمینولوژی حقوق، بنیاد راستاد، تهران.
7. جلالی، علی اکبر (1382)، شهرالکترونیک، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
8. جینادی آنجلیز (1383)، جرایم سایبر ترجمه عبدالصمد خرم آبادی و سعید حافظی، انتشارات شورای عالی اطلاع رسانی، تهران.
9. خرم آبادی احمد (1391)، مسئولیت کیفری ارائه دهندگان خدمات اینترنتی، انتشارات دادیار، تهران.
10. خرم آبادی، عبدالصمد (1381)، ضابطین قضایی وظایف و مسوولیت ها، چاپ اول، آموزش قوه قضاییه، تهران.
11. داگلاس، ای کامر (1375) ارتباط بین شبکه‌ای، ترجمه وحید فراهانی راد و... انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران.
12. صانعی، پرویز (1305)، حقوق جزای عمومی، جلد 2، دانشگاه ملی سابق، تهران.
13. فرج الهی، رضا (1389)، جرم شناسی و مسوولیت کیفری، نشر میزان، تهران.
14. فرج الهی، رضا (1389)، مسوولیت کیفری در فضای سایبر، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی.
15. کاتوزیان، ناصر (1362)، ضمان قهری - مسوولیت مدنی، چاپ اول کتاب فروشی دهخدا، تهران.
16. محسنی، مرتضی (1376)، دوره حقوق جزای عمومی، مسوولیت کیفری، جلد سوم، گنج دانش، تهران.
17. معین، محمد (1381)، فرهنگ فارسی معین، جلد پنجم، انتشارات امیر کبیر، تهران.
18. ملکیان، احسان (1383)، اصول مهندسی اینترنت، نشر موسسه علمی - فرهنگی نص، چاپ چهارم.
19. میر سعیدی، منصور (1383)، مسوولیت کیفری، قلمرو و ارکان، انتشارات میزان، جلد اول، چاپ اول.
20. نوریها، رضا (1387)، زمینه حقوق جزای عمومی، چاپ بیست و یکم، کتابخانه گنج دانش، تهران.
21. ولیدی، محمد صالح (1374) حقوق جزای عمومی، مسوولیت جزایی و مساعدت و مشارکت در جرم، دفتر نشر داد، تهران.

مقالات

22. دولتشاهی، شاهپور (1384)، صلاحیت در فضای مجازی، مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه های حقوقی فناوری اطلاعات، انتشارات سلسبیل، چاپ اول.
23. شیخ الاسلامی، عباس، جرایم مطبوعاتی، بررسی تطبیقی سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران و انگلستان، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، چاپ اول، تابستان 1380.
24. فرج الهی، رضا، مسوولیت کیفری انتسابی در فضای سایبر، مجموعه مقالات حقوق فناوری اطلاعات و ارتباطات، نکوداشت مرحوم استاد دزیانی، اسفند 1387.
25. کنوانسیون جرایم سایبر، پروتکل الحاقی و گزارش توجیهی آن، (1389)، ترجمه امیر حسین جلالی فراهانی، انتشارات خرسندی.